

Utunk, útjaink

Amikor huszonöt évvel ezelőtt, 1946. június 22-én megjelent az Utunk első száma, a Gaál Gábor nevével fémjelzett irodalmi lap címét olvasván, sokakban visszhangozhatott még a hat évvel ezelőtt betiltott, ugyancsak Gaál szerkesztette folyóirat, a Korunk utolsó füzete. Ma már, azt hiszem, az iskolában is tanítják, hogy a két cím szándékosan cseng össze, a többes szám első személyű birtokos személyrag e címszavakban a jogfolytonosságot volt hivatott érzékeltetni. Arról viszont nem tudok, hogy a birtokos személyrag előtti szótó megváltoztatását szemantikai alapon kifejtette volna valaki. Gaál Gábor utalását, a két lap anyagait figyelembe véve, legfőképpen azonban a korigények ismeretében, különösebb kockázat nélkül szolgálhatunk a magyarázattal: indulásakor a Korunk a sokoldalú, magas szintű, a társadalom, a tudományok, a művészetek fejlődésével lépést tartó tájékoztatást ígerte, vagyis a passzív időszzerűséget vállalta — ez alakult aztán, fokozatosan, világnézeti állásfoglalássá, marxista elkötelezettséggé, a szerkesztő s a munkatársak elképzeléseinek, fejlődésének megfelelően —, az Utunk viszont, részben a Korunk-tapasztalatok birtokában, részben egy új társadalom építésének konkrét programjához igazodva, nem akart megelégedni az információval, mindjárt az irányt is kinyilatkoztatta, tehát cselekvő időszzerűséget sürgetett, az írókat és olvasókat „utunk“ követésére biztatta.

G. G. beköszöntő vezércikke s további röppentyűinek tanúsága szerint „utunk“ ekkor azt jelentette: „A történelem szabadító ténye a művelődés új életformáit és új élettartalmait: a népi demokrácia életformáit és élettartalmait tette időszzerűvé.“ Ez az iránymegjelölés ma is érvényes, nem szorul módosításra. A Korunk népfőnt-szakaszának tanulságaival, új történelmi feltételek között ugyanúgy, sőt még teljesebben sikerült a mozgósítás, s a félig publicisztikai, félig irodalomtörténeti visszatekintésre vállalkozó Marosi Péter joggal emeli ki az Utunk hőskorából „első irodalmi egységfrontunkat“ (Áradó tendenciák. Utunk évkönyv 71). Hovatovább azonban, az osztályharc éleződésének elmélete szellemében, „utunk“ egyszerre tágabb és szűkebb értelmezést nyert: tágabbat, amennyiben nem csupán a népi demokráciát vállaló politikumot, írói magatartást értettek rajta, hanem esztétikai koncepciót, stílusirányt, ízlést (egyszerűbben: normatív, csak pozitív tényekre érzékeny realizmust, amely gyakran méltatlannak bizonyult a „realizmus“ névre), de szűkebbet is, mert az előbbieket következetes végigvitelével nem egy jelentős alkotót zártak ki a közös feladatokból, tartottak távol a laptól; ezt a szűkítést-tágítást azok is megsínylették, és még csak ök

igazán, akik megszakítás nélkül jelen lehettek a nyomtatott hasábozon Szemantikai fejtegetésre ígérektem — és jócskán benne vagyok irodalmunk elmúlt huszonöt évének tüskés kérdéseiben. Törvényszerű ez a határátlépés, hiszen az Utunk előbb kéthetenként, majd 1951-től hente, ha akarta, sem tehetett volna mást, mint hogy tükrözze azt, ami a romániai magyar irodalomban irodalomként, azaz művekben, illetve irodalom mezében történik. Marosi úttörő felmérése, mely egyidejűleg kritikai számbavétel és érthető apológia, az „áramló tendenciák” között több maradandó alkotást sejtet ugyan, mint amennyi az irodalomtörténet szigorúbb szűrőjén föltehetőleg fennmarad, mindenesetre egy koraszakra éppúgy jellemzőek lehetnek a nagy művek, mint ezek hiánya, az utókor okulásául pedig a jelzések, az irodalompolitikai bóják is figyelemre méltóak. Ha így nézzük az Utunk negyedszázadát, visszamenőleg egészében izgalmas olvasmánynak minősíthetjük, függetlenül mai esztétikai ítéleteinktől; visszaolvasva izgalmasabbak „folyamregény-szerű irodalmi vitáink” is, és azok az „összefoglalások” (egy-egy tematikai szempont, műfaj szerint), amelyeket éppen tíz évvel ezelőtt, Patika-mérleg — patika-méreg címen a Korunkban elmarasztaltunk. Az indulatok csillapodtán, tanulságos a Nézzünk hát szembe cikksorozat irodalmunk közelmúltjáról, s valóban el kell ismernünk, hogy értékes hagyományaink megnyugtató számbavétele — G. G. korai publicisztikai előrejelzései után — innen indult el. A klasszikus és helyi hagyományok át- és újraértelmezése azért is olyan fontos, mert enélkül elképzelhetetlen lett volna „utunk” eredeti jelentésének visszaállítása.

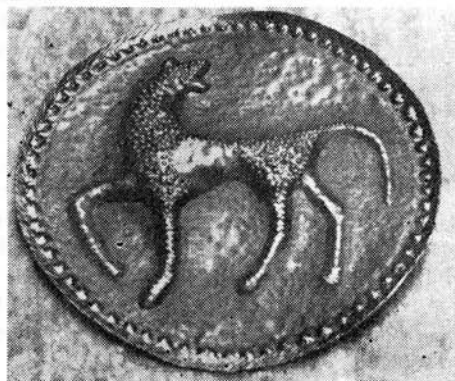
De ahogy igaztalan elfogultság volna az Utunk egyes gyenge évfolyamaiért, esztétikai érték híján való közléseiért csak az éppen akkori szerkesztőket hibáztatni, ugyanúgy túlzás kizárólagos érdemüknek be tudni egy újabb, a G. G. jelzetű kezdetekhez hasonló kibontakozást. Az irodalom társadalmi jelenség — ennek igazságán a hamis szociologizálás sem csorbíthatott —, a társadalmi mozgás hat vissza, különféle formákban, az irodalom változásaiban is. (Persze, az ízlésváltozás társadalmi determináltsága igen bonyolult.) A romániai magyar irodalom, mindenekelelt az irodalompolitika alakulása viszont nem tanulmányozható a román irodalom lényegi problémáinak, az adott pillanatra jellemző kérdésfeltevéseknek és válaszoknak az ismerete nélkül. Nos, a felbátorodás a hagyományok kibontásában, illetve a korszerűbb világirodalmi tájékozódásban országos szinten történt, és — valljuk meg — az Utunk a hazai magyar sajtóban nem legelsőként vállalta a vállalhatót, azt, amit vállalni kötelesség. Viszont, ha eleinte óvatoskodva is, „fontolva haladva”, eljutott oda, hogy ma már tiszta szívvel elmondhatjuk róla: minden kizárólagosságot visszautasító országos irodalompolitikánkkal összhangban, irodalmunk minden áramlatát, stílustörekvését bemutatja, s közléseiben, válogatásában egyre inkább érvényesülnek az érték-kritériumok, lényegében pedig megszűnt mindenféle kritikai vagy kritikus monopólium: „az Utunk különféle irodalmi törekvések civilizált szembesítésének a fórumává kívánt válni a hatvanas évek második felében és azzá is vált”. Annál inkább bántó, visszataszító a főképpen féltehetőségek vagy éppen dilettánsok különböző tetszetős címkék mögé rejtett, dogmatikus türelmetlenséget és féltékenységet takaró dühös támadása az Utunkban az utóbbi időben megérdemelten nagy teret kapó, fiata-

labb vagy „derékhad“-nak minősülő írók és műveik ellen; szerencsére, ma az ország valamennyi jelentős irodalmi fórumán visszautasításra találunk az ilyen kísérletek, s a jó irodalmat — írja azt Sorescu vagy Páskándi, Buzura vagy Bálint Tibor, Preda és Ivasiuc vagy Sütő András és Kányádi — nem lehet szembeállítani a népszolgálattal, a népszolgálatot az ilyen vagy olyan stílusteremtésekkel. Etikum és esztétikum egységében születhet csak jó, jelentős költészet, regény, dráma (és kritika!), s büszkék lehetünk rá, hogy az utóbbi években felgyorsult az „ezirányú termelés“.

A huszonöt éves Utunkról szólva — tízezer példányos hetilapról van szó —, nem hagyhatjuk említés nélkül az olvasót. És ez nem lezárható kérdés, egyszerre letudható tétel — ahogy az irodalom változik, lépést tartva (lépést tartani igyekezve) a korról, ideális elképzelés szerint úgy kellene alakulnia az olvasónak is. Némi túlzással, azt mondhatjuk: volt az Utunknak Nagy István-, Asztalos István-, Kiss Jenő-, Szabó Gyula-, Bálint Tibor-, Lászlóffy Aladár-, Szilágyi Domokos-, Páskándi- és Bodor Ádám-szakasza, attól függően, hogy mikor kit köztöltek a leggyakrabban (a legszívesebben?); ahány név, majd annyi-féle írói törekvés, esztétikai felfogás. Ahhoz viszont, hogy az olvasó meg legyen, meg lehessen elégedve lapjával, mindezeket külön-külön értenie — és persze értékelnie — kellene. Hiú remény? Valószínűleg. A közönség, elsősorban a fiatalok nevelésével azonban nagyot léphetünk előre. Ezért oly fontos vállalkozás az iskolásokhoz (és tanáraikhoz) szóló „+1“ oldal, ezért olyan örvendetes minden „Ország-hír, amely irodalmi körök, diákszínjátások meglepő, nemes és gyakran sikeres vállalkozásairól számol be — a „nehéz, érthetetlen“ irodalom „emészthetőségéről“ téve bizonyosságot. Ne felejtjük: ma is sokan vannak, akiknek az „emészthető“ a Hej, cica, eszem azt a csöpp kis szád-nál kezdődik és végződik.

Mennyivel könnyebb ma az Utunk irodalom- és közönségszolgálat, mint 1946-ban volt; útjainak helyeslő vagy bíráló társaként a napi-és hetilapok, folyóiratok sorsára számíthat.

Kovács J.

Gerardo Zampaglione *A béke eszméje az ókori világban** című művében a békéről alkotott ókori nézeteket, elképzeléseket, filozófiai és vallásos elméleteket mutatja be csaknem 500 lapon. Abból a megállapításból indul ki, hogy ma, amikor a gyökeres átalakulások korszakában élünk, amikor a technika és a tudomány fejlődése folytán a szellemi élet új délkörei jelentkeznek, amikor régi intézmények alapjaikban megrendülnek és elavulnak, az emberiség legfőbb feladata a belső feszültségek és lappangó viszályok ellenére is az egyetemes béke biztosítása. Ezért van, hogy korunk nagy személyiségei, bár politikai és világnézeti meggyőződésük tekintetében különböznek egymástól, mégis a mai idők halaszthatatlan feladatának tartják a béke megvédését.

E nagy cél jegyében és szolgálatában közös nevezőre kerülnek az annyira eltérő beállítottságú írók, gondolkodók és tudósok, mint az új-tomista Jacques Maritain, a borúlátó romantikus Romain Rolland, az egzisztencialista Karl Jaspers, a derűlátó Bertrand Russell, a polgári racionalizmust védő George Santayana, továbbá Lev Tolsztoj, Mahatma Gandhi, Albert Schweitzer, Albert Einstein, Frédéric Joliot-Curie és XXIII. János pápa (híres enciklikájával: *Pacem in terris*). Ha a béke kérdése annyira alapvető problémája a manának, akkor nem fölösleges megvizsgálni előzményeit abban az időszakban, amelynek a modern Európa adósa: az ókori világban.

A vaskos könyv négy nagy fejezetben vizsgálja meg a békéről alkotott felfogások alakulását a görög és a római világban, az ó-testamentumban és a keresztény tanításokban. Ezzel mintegy megvallja, hogy a nyugati kultúra alapjait a görög—római műveltségben, a judaizmusban és a kereszténységben látja, vagyis a keleti népek magas ókori műveltségét figyelmen kívül hagyja, és a modern világ alapjait, a polgári történeiszek és ideológusok felfogásával összhangban, a Földközi-tenger térségére korlátozza; nem kétséges, hogy a kép teljesebb volna, ha a monográfia a keleti, főként az indiai, perzsa és kínai régmúlt kutatását is tükrözné.

A szerző először azt veszi számba: mivel adós a Nyugat a görög kultúrának. Majd végigkíséri a béke eszméjének jelentkezését a görög költők, írók és a filozófusok műveiben. A homéroszi eposzok zordságának és emberiségének, Hésziodosz új elméletének, az aranykorszaknak, a görög városállamok, a korai filozófusok (Püthagorasz, atomisták, szofisták) felfogásának bemutatása után részletesen foglalkozik Szókratész, Platón és Arisztotelész nézeteivel,

Din lupta antifascistă pentru independența și suveranitatea României

P. Constantinescu-Iași, V. G. Ionescu, Ion M. Oprea, Maria Covaci és mások tanulmányai a romániai antifasizisták hazánk függetlenségéért, szuverenitásáért 1933—1944 között folytatott harcának fontos mozzanatait elemzik korszerű hangvételben és összefüggésekben. Nemcsak a hitlerizmus terjeszkedését exponálja a gyűjtemény: a belső ellenség, az ötödik hadoszlop tevékenysége is újabb adalékok alapján válik érthetőbbé. S annál méltóbban domborodik ki az elmentétpár pozitívuma: a haladói értelmiség antifasizista kiállása kortársi magatartásból lassacskán történelmi távlatokba épülve heroizálódik. (Editura militară, 1971.)

Kabdebő Lóránt

Szabó Lőrinc lázadó évtizede 1918—1928

A csaknem másfél évtizede halott Szabó Lőrinc gazdag és értékes költői műve egyre növekvő népszerűségnek örvend; annál sürgetőbb adósság az egyik legjelentősebb jelenkori magyar költő életének és munkásságának monografikus felmérése. Uttörő munka és kiemelkedő irodalomtörténeti teljesítmény e könyv Szabó Lőrinc pályájának első nagy szakaszáról. Tudóshoz méltó türelemmel és hozzáértő alapos-sággal nyomoz, a külső történések (a kor politikai és művészeti eseményei, a fiatal Szabó Lőrinc életének fordulatai) fonalát követve, a belső történések, a versmotívumok, a költés eseményei, tényei után. Kabdebő Lóránt könyve máris szintézis: adatok, visszaemlé-

* Gerardo Zampaglione: *La idea della pace nel Mondo Antico. Edizione Radiotelevisione Italiana. Torino, 1967.*

kezések, vallomások, elemzések sokaságát használta fel, hogy állításai, elemzései meggyőzőek legyenek; ugyanakkor a Szabó Lőrinc-kutatás jelentős alapmunkájának, forrásértékű hozzájárulásnak tekintetjük, amit a szerző végzett a pályakezdő évtized felmérése terén, s joggal várjuk a folytatást. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1970.)

Text Bedeutung Ästhetik

Az S. J. Schmidt kiadásában megjelenő, Az irodalomtudomány alapkérdései című sorozat első kötete kilenc tanulmányt tartalmaz: valamennyi elhangzott a Karlsruhe-ban tartott kollokviumon. A kötet utolsó fejezete maga a vitaanyag. Az új szemléletként jelentkező szemantika és tágabb körben a szemiotika az a közös alap, amelyre valamennyi tanulmány épít, akár a szövegelemzés, akár a képvizsgálat vagy épp az esztétikai érték a téma. A közös szemlélet mellett az azonos cél is egyveretűvé teszi a különben változatos tárgykörű kötetet: és ez az irodalomtudomány megújítása jórészt a nyelvtudományban már kipróbált módszerek segítségével. (Bayerischer Schulbuch-Verlag. München, 1970.)

Robert Rozsgyesztvenszkij

Rekviem

A szovjet költészetnek az ötvenes évek második felében jelentkező új hulláma tette ismertté Rozsgyesztvenszkijt, aki azóta hazájában az egyik legismertebb költő lett, de neve nem ismeretlen más országokban — nálunk sem. (Magyarra Rab Zsuzsa fordította igen sok versét.) Rekviem c-

majd a lírai költészet, a dráma- és a történetírás alkotásaiban jelentkező békegondolatot elemzi.

Átérve a római történetre, feltárja a római hódító politika fontosabb mozzanatait, kifejti a *Pax Romana* fogalmának jelentését és tartalmát, megvizsgálja a görög bölcséleti hatás jelentőségét és mértékét. Részletesebben foglalkozik a Gracchusok mozgalmának eszmei hátterével, Lucretius epikureizmusával, Cicero eklekticizmusával, különösen pedig Varro és Vergilius nézeteivel. Felhívja a figyelmet Varro egyik elvesztett művere, a *Logistoricus de pace-ra*, mely a béke elméleti problémáit kutatta, és nagy hatást gyakorolt Augustinusra *De Civitate Dei* című művének megírásában. Vergilius IV. eklogájában a keleti jóvendölések római visszhangját látja. Böven tárgyalja a császárok béketörekvéseit, Seneca, Epiktétosz, a két Plinius, Dion Khriszosztosz, Aelius Arisztidész, Plutarkhosz, Marcus Aurelius és a késői sztoicizmus béke-eszméit és ezeknek az eszméknek a politikai életben megnyilvánuló hatását.

Azt kutatva, hogy a béke gondolata miképpen jelentkezik az ótestamentumban, vagyis az ókori zsidó népnél, a szerző felhasználja a bibliakritika legújabb eredményeit, és a maguk történetiségében vizsgálja meg a zsidó társadalom fejlődő fokozataiban megnyilvánuló békegondolatot. Elemzi a *Sálóm* fogalmának bibliai tartalmát, a kegyetlenség és az emberiség jelentkező megnyilvánulásait, a nomád hébereknek a békéről alkotott felfogását, Jáhvé és a választott nép gondolatának eszmei tartalmát, valamint a profetikus irodalomnak a kérdésre vonatkozó tanításait.

Az utolsó fejezet a békéről vallott keresztény nézeteket fejti ki. Különös érdeklődésre tarthat számot a korai keresztényeknek a katonai szolgálatot illetően elfoglalt álláspontja, a béke eszméjének és a keresztény tanok fejlődésében megmutatókozó párhuzamosság, a gnosztikusok, millenaristák, marcioniták tanításai, valamint Tertulianusnak és Origenésznek a háború és a béke kérdésében vallott, sok szempontból ellentmondó állásfoglalása, ami azután Lactantiusnál a háborúellenes magatartás feladásához vezetett. Új megvilágításban látatja Augustinus nézeteit a békéről és az igazságos háborúról.

Az eredeti forrásokon alapuló, gazdag történeti anyag bemutatása új fényt vet az ókori világnak a béke kérdésében tanúsított felfogására. Kiderül, mennyire felületes és egyoldalú az a ma színtében elfogadott tétel, mely szerint az ókor mindenekelőtt a harcot és a háborút dicsőítette. Zampaglione könyve az eddigi kutatást új irányba terelő nagyszabású munka, amelynek tudományos jelentőségét alig lehet eltúlozni. A monográfiát a békeharci mai állását is tükröző, gazdag könyvészeti anyag egészíti ki.

Szováti Endre

Az életmű-sorozat
tanulmánykötetek* margójára

„...s vajon mi egy eleven szellem élete: törvénycsinálás vagy örökös önkorrekción. ... Igazságunk nem a mondatainkban van, hanem mondataink egyensúly-törekvésében. Minden villám csak egy sávot mutat meg az éjszakából; de az új villámok kigazítják a régieket.“

Németh László: Sophokles

1.

Németh László számára Ady a vitathatatlan. Nem csupán költői példa, inkább gondolkodói teljesítmény, gondolkodói módszer. Ady, a kép-gondolkodó — mondja Németh László. A képgondolkodás a tudományos terminológia szűkösségével szemben a törvényszerűségek tágabb és dinamikusabb láttatását jelenti. Így születik meg a Németh László-esszé mint az elmélet lírája, mely az elvont fogalmiságtól általában óvakodik, kedves eszköze a metafora, ahogy a sokat vitatott Németh László-i „kategóriák“ is „haszonlatul jöttek“, metaforák, amikről azonban az olvasónak is, írónak is jó tudnia, hogy azok. Amorfi, képlékeny fogalmak ezek, de a metafora igazságával a már feltártnál mélyebb és szélesebb valóság-szelet reprezentálására hivatottak. Ha később a tudomány mérlegén így megfogalmazva mérhetetlenek is, mert túl sok rajtuk a sejtés, a líra gazdag hordaléka, olyan irányba kívánnak világitani, ahol addig az irráció homálya taszított. Mert — írja később Németh László — minden racionalizmus annyit ér, amennyi irrációt föl tud tárnai.

Esszéi tehát nem a kész elmélet írói megjelenítései, hanem magának az eleven gondolkodásnak lecsapódásai. A gondolatfolyamatok alakulásának pillanatnyisága van bennük, állandóságuk részben az előző tanulmányok olvasóival kötött konvenció, de inkább emlékeztetnek egy költői életmű motívum-csoportjaira. Nem a kész gondolat keresi itt megnyilatkozása adekvát formáját, hanem — az irodalmivá emelt köznapi gondolkodásnak megfelelően — egyszerre mozdul szó és gondolat. De a végső cél a képek algebrái jelle válása, a metafora képlet-érvénye lenne; elérkezni az egyetlen metaforához, mely sűrítetten fejezné ki a kérdések hullámszásában az egységést, az állandót, s így képletértékű volna.

E szándék mögött a gondolkodás dialektikája próbál egyezkedni a metafizikai igénnyel. Fölteszi a kérdést: összeegyeztethető-e ez a szándék a nyelv természetrajzával? Így jelentkezik már első tanulmányaiban a nyelvfilozófiai probléma is.

mű poémája a második világháborúban elesett szovjet hősöknek állít emléket. *„Hogy a bibliofil-értékű és szépségű, Alekszandra Bill metszeteivel közreadott új orosz nyelvű kiadás belső címloldalán, a hősi emlékművek betűivel olvashatjuk: „Apáink és bátyáink, a Nagy Honvédő Háború frontjain elesett örökké fiatal szovjet katonák és tisztek emlékének“ idézése ez a költemény, azzal a tiszta humanummal (bár publicisztikusabb közélettel), amely a Szállnak a darvak és a Ballada a katonáról című filmekben meghódította az igazi művészet tisztelőit. A nem-feledés és a háború gyűlöletének emlékműve ez a Rozsgyesztvenszkij-poéma: „Föld népe, a háborút átkozd meg örökre!“ (Izdatyelsztvo „Hudozsesztvennaja Lityeratura“. Moszkva, 1970.)*

Brassai Viktor

Példázat kétkedőknek

A Brassói Lapokban indult, majd a Korunk köréhez tartozó, fiatalon a fasizmus áldozatául esett költő előtt tiszteleg a Romániai Magyar Írók sorozat legújabb kötete. Mózes Huba gondozásában, rövid bevezetővel és filológiai igényű jegyzetanyaggal jelentette meg a *Kriterion* (Deák Ferenc kiemelkedően szép borítójával) Brassai Viktor terjedelemre nem nagy költői életművét és műfordításait, melyek a hazai magyar líra expresszionista hatást mutató szocialista ágba illeszkednek. Brassai költészete nem érthette meg a kiteljesedést, de mint a bevezető tanulmány megfogalmazza: *„Élete: tanúságtétel és példamutatás volt.“* (Kriterion, 1971.)

* Németh László: *Az én katedrám*. Budapest, 1969; *Két nemzedék*. Budapest, 1970.

téka

Szeresd az élöket

Hazai magyar elbeszélők

Sikerült válogatás az elmúlt negyed évszázad kisepikái terméséből; illusztrálja a romániai magyar novellisztika fejlődését a történelmi pillanatot hitelesen rögzítő realista novellától az intellektuális sűrítéssel megalkotott prózai absztrakciókig. A tizenkilenc szerző egy-egy írásából természetesen csak vázlatos összegkép alakulhat ki az olvasó előtt, de Kántor Lajos bevezető tanulmánya segít az eligazodásban. A tömör írói portrék és Asztalos Sándor művészi felvételei emelik a nagyon is időszerű antológia irodalomtörténeti értékét. (Dacia, 1971.)

Szent-Györgyi Albert

Egy biológus gondolatai

A tudós vallomásának, a tanár tapasztalatának, a felelős ember harcának és aggódásának mozaikkockáiból összeállított kötet értékes adalék a XX. század nagyhatású természettudós gondolkodójának élet- és jellemrajzához. A Nobel-díjas tudós vitamin-kutatásairól, az élet alapreakcióinak, a fotoszintézisnek és az izomműködésnek kérdéscsoportjáról, a bioenergetika és a szubmolekuláris biológia születéséről beszél itt az úttörő jogán. Oktatóként az egyetemi rektor egykori felelősségével vagy az idős professzor ifjú-ság-féltő bölcsességével ismételtelen hangsúlyozza, hogy gondolkodni megtanítani... ez a legnehezebb és legemesebb oktatói feladat; az emberi agy-

A XVI. század írói nyelvi példát is jelentenek, sőt, elsősorban azt. De itt inkább stilisztikai szempontokról van szó. A közösség-kereső író a közösség nyelvéhez akar minél közelebb kerülni. Heltai Gáspárról írja: „Amit azonban író-irigységgel irigylek tőle, az akaratlan népiesége. Mi, mai írók is lehetünk népiesek, csakhogy ez akarat dolga, s a legjobbaknál is modor. Másképp vált az eszünk, mint a nép esze, s ha népieskedünk, a soha nem volt romlatlanságunkat hívogatjuk, mint a rokokó dáma, ha pásztornak öltözik. Ebben a korban azonban nép és tudós közé még nem szakadt olyan mély árok, mint ma“ (Az én katedrám). Írói probléma, de utat nyit a filozofikusabb kérdésföltevés felé. Ami több fiatal-kori esszében is foglalkoztatja, azt fejt ki 1929-ben Freudról szóló tanulmányában. A pszichoanalízis nomenklatúráját bírálja. Freud a tudományba szabadtult művész, aki lényeges jelenségekre érzett rá, tudományos igénnyel foglalkozott olyan kérdésekkel, amiknek addig csak művészi megfogalmazásai voltak. De Freud hamar sematizálta is a lelki folyamatokat, amikor rendszerré kerekítette első eredményeit. „Tagadhatatlan, hogy minden tudomány segédfogalmakra utalt, a pszichoanalízis azonban segédfogalmaival leszűkíti, elsúlytalanítja a tényeket, felelőtlen mozgékonytágot biztosít a kombinatív képzeteknek, s az élet durván mechanisztikus felfogására hajlamosít.“ Így a művészet a pszichoanalízissel szemben továbbra is előnyben van, mert „pszichoszténist ad“. Ahogy a Készülődésben írja: „A művészek nem kell a szálakat utolsó csomóig bogoznia, mégis mindennek megadhatja a súlyát és helyét.“

Freudban elsősorban az fogta meg, ahogy a lelki folyamatokat ellentétességükben megragadta. A tudattartalmak panta rhei-jében az állandóságot itt látta meg, a konfliktusok folyamatosságában. Mert a lélek szerkezetét épp konfliktusainak összessége alkotja. Az élet: tendenciák felelése. Ezt az állandó valóságot, úgy vélte, csak a művész ábrázolhatja torzítás nélkül. Pontosabban: úgy torzítja, hogy ami az egyéniség torzító prizmjában átkerül, az igazság felé mutasson; a művészi torzítások eredője az igazság legyen. Az író a konfliktusok folyamatosságában mutatja föl a folytonosságot, az árnyalatban az egészet, a színképelemzésben a szírványt. A művészi kép ezt villantja föl; egyetlen mozdulatban a többi, a lessingi szobor-pillanatban.

Gyorsan érik be ez a gondolat Németh Lászlónál, s nyomában az első tanulmányok Szabó Dezső-módra kopogó mondatait kiszorítja a jellegzetes Németh László-i stílus, megújítva a magyar esszéírás nyelvét.

2.

A szaktudományok pozitivista részigazságaival szemben a teljesség igényét hozta az esszé, s ebben a teljesség-igényben a szellemtörténet hatott. Németh László is sokszor hasonlítja illathoz a műalkotást, de csak erre figyelünk egyoldalú lenne. Hiszen jellemzőbbnek érezzük gondolkodásának a stílusban is tükröződő drámaiságát. Sőtér István vizsgálta már, mennyire drámát jelent Németh Lászlónak a gondol-

kodás. Ahogyan a drámában „élettendenciák feleselését“ látja, úgy nyilvános tanulásai — az esszék — is a gondolkodás tendenciáinak egymással feleselése. Hiszi, hogy azért, normatív rendszer alkotása a sorongó következő feladat. De doktrinér hajlam s a szorongó tájékozatlanság mohóságával érzékelt valóság megütkezéséből képlekeny fogalmak, egy virtuális rendszer képekkel, metaforákkal fölrajzolt töredékei lesznek. Úgy keresi a biztos eszmei talajt, hogy közben minduntalan eltaszítja azt maga alól, ha dogmává kövülhet. A kép mindig a teljesség igényével villan, a tanulmány mindig az egészre figyel, hogy az árnyalatot fölmutathassa. Igaz, a biztos pont igénye néha képtelté akarja merevíteni a metaforát, formalizálni az írói látásmód eredményeit. A stilisztikai elemzéssel is kimutathatóan jellemzőbb azonban a szobor-pillanat realizmusa. Ezért hibáznánk, ha gondolatrendszerét statikusnak fognók fel — figyelmeztet Sötér. „A Németh László-féle gondolkodás-dráma konfliktusai talán éppen azért oly hevesek és kínzók, mivel téveszmék és igazságkereső aspirációk szembesülnek bennük minduntalan.“ Majd tovább: „...elfogadás és elutasítás gesztusai váltakoznak gondolkodásában, eszméin igen és nem villódzásai ütnek át.“ (Németh László, *a tanulmányíró*. ItK, 1960).

Amit gondolkodása drámaiságának nevezünk, elsősorban arra figyel Németh László a *Készülődés*-korszak több tanulmányában. Láttuk, ezt emelte ki Freudnál. Gide-nél a gondolkodás ambivalenciája ragadja meg. Pirandellónál az így értelmezett keresés virtuozitása, az igazságkeresés technikai látszata veszi meg. Goethénél az „egymást fogva tartó végletek“ egyensúlyát csodálja. Adyt az önáltatás folytonos korrekciója is példává avatja. Az, hogy Ady mint egyéniség az ellentétek egyensúlyban tartása. Az Ady-motívumok: az analízis; az ellentétesség; a szintézis. Ennek felel meg verselése, amit Németh László első irodalmi tanulmányában, az Ady-vers genezisében (1925) poliritmikusnak nevezett.

Az egyéniség nem ilyen vagy olyan, hanem belső ellentéteinek egysége, ezeknek az egyensúlyban tartása. Így verselése, a költő egyéniségének legárulkodóbb tükre, a versforma, „az alkat irodalmi grafikonja“ sem lehet egyértelműen ilyen vagy olyan, hanem „poliritmikus. Jambikus, magyar tagolás, görögös anapestoid verselés egymás mellett, sőt egymás felett férnek meg benne. Hol az egyik, hol a másik versfeléség emelkedik ki egy-egy sorában a ritmus szövetéből; egyes sorai többféleképp is megfeythetők. Ezért hányhat fityyet a szabálynak. Nála a látszólagos szabálytalanság nem amorfság, csak más és más kristályosodási mechanizmus felülkerekedése“ (*Két nemzedék*).

3.

„Mások jöjjenek a késszel, te jöjj az elkészíthetetlenel. Mások tanítsanak, te okulj. Ne ijedj meg, ha a tudomány gögje dilettánsnak bélyegez. A te mohóságod a te tanulmányod, s alázatod az igazolód.

velőt semmiképpen sem szabad holt ismeretek tárházává változtatni. A kötetet záró háborúellenes írások — jobbra tudományos találkozókön és közgyűléseken mondott beszédek — a természettudós biológiai emberismeretével és az amerikai társadalmi elfogultsággal szembenálló bátorsággal bizonyítják, hogy a XX. század technikai lehetőségei és veszedelmei között élő embernek egyetlen biztos útja van a jövő felé: a józan mérlegelés és a békés építés útja. (Gondolat, 1970.)

Orbán Ferenc

A kockázat napjai

Kevés manapság az olyan riport, amely közvetlen élményből fakad. Többnyire elmondják a történetet, s a riporter lejegyzi. Orbán Ferenc szakít ezzel a „hagyománnyal“. Maga ereszkedik egy bátor barlangkutató-csoporttal a föld mélyébe. Mindez sportteljesítmény maradna, ha Orbán nem volna vérbeli riporter. A legnehezebb pillanatokban, az örök sötétség hallatlanul szép birodalmában, a sziklák szorításában, izzadtan és fáradtan is meglátja és meg tudja látatni az embert. Nem vállalkozik nagy társadalmi összefüggések feltérképezésére, csak emberarcokat villant fel, olyan helyzetben és környezetben, amelyben minden gesztus árulkodik. Az üzenet, amit innen, ebből a barlangi mélységből felhoz, egyszerű, szép: az ember számára mindig van tovább! (Dacia, 1970.)

Marin Sorescu

Insomnii

„Elég könnyen írok, főleg, ha mások alsznak és én álmatlan vagyok“ — vallotta igen képletesen a Gazeta literará egyik riporterének Sorescu. És ez a „képlet“ magyarázza a

téka

címet, a műfajt (kisesszék) és az indítékot is... Ahány írás, annyi villanása a gondolatnak; mindegy, hogy Henry Moore kiállításáról, Velencéről vagy pedig a kortárs irodalom valamelyik megoldatlan problémájáról ír: töprengési módja mindig — lóugrás-szerű. Függetlenül attól, hogy milyen irányból indul el, mindig az emberi lét értelmének burkát feszegeti. Ezért annyira „izgalmasak” ezek a három-négy oldalnyi írások. (Albatros, 1971.)

Kosztolányi Dezső

Nero, a véres költő

„Minden az enyém — kiabált Néro dühösen, magánkívül, és dobogott. — Az is, ami nincs. Britannicus mintha rázta volna a fejét. Ezt gondolta: — Nem, az az enyém. Ami nincs, az mind az enyém. A semmi nem a tied. Csak a minden.” Ha minden Neróé, marad a semmi. A semmi és a tehetség, gondolat, művészet, emberség — ez az egyetlen ellentéte a mindennek, a császárnak. Amikor Nero ezt átérzi, már nem lehet császár többé. Egy zsarnok kicsinységét semmi sem bizonyítja jobban, mint a művészet utáni erőszakos kapkodása. Nero mint eszmény, a kötelező római falragaszok mintaképe, botladozó hexameter és alpátosz az egyik oldalon — a másikon: anyja, felesége, barátai, Seneca gyilkosa —, ez a császár-költő két örök arca. Ez az a minden, aminél a semmi értékesebb. A semmi, amit halála előtt csak megfogalmazni tud, de átélni már nem. Így válik patetikus életkövetkeztése groteszkké, esztétikai elve borzalmassá: „Minden halott az élőnek a szobra. Nem gondolod, hogy aki ő, az szobrász?” Ezt csak Kosztolányi fogalmazhatta meg ilyen tömören. Ezért mondhatta Thomas Mann, amikor ezt a köny-

ök téglát raknak téglára, s egyik téglá köti a másikat. Te azonban az igazságot keresed, s az igazság minden pillanatban elrontja a maga házát s minden pillanatban újra építi” — fogalmazza meg Németh László, az esszéíró ars poeticáját 1929-ben (Készülődés). Az életmű alapvonása ez.

Ahogy egyetlen esszéjében a választott tárgy körül ingáznak metaforái, a kiindulópontozat visszavisszatérve, úgy fordul mindig egy kérdés irányába a tanulmányok sora. Ez az alapkérdés az, amit a pálya végén A „vallásos” nevelésről írott tanulmányában fog körüljárni. Tanulmányai motívumkörökben rendezhetők, s e körök középpontja közös. Az életmű: egyetlen vezérszólam szüntelen megközelítése (vö. Sükösd Mihály: Németh László jelensége. Új Írás, 1968). A megközelítés módjainak ösztönzést adnak a példák. Ortega az enciklopedizmus merészségének hasznát igazolja, s a rendszer-kifejtés helyett a metszet-esszékben való rendszerépítést. Schweitzer a magatartáshoz ad bátorítást. Freud a módszerhez is nyújt támpontokat (Ember és szerep). Proustnál a hatalmas képek építésének és kibontásának tömb-szerű egységére figyel. Tartalmi gazdagodást az orvosi tanulmányok hoznak, különösen az alkattan. Organikus történelem- és társadalomszemléletét is ez erősíti. A vezérszólam azonban a protestantizmus szavaival fogalmazódik: üdvösségügy, küldetés.

Költőietlenül átfogalmazva: az embernek, minden egyesnek, lényegével (emberi lényegével) adekvát dolga van. De úgy véli, abban az itt-ben és így-ben az egyén autonómiája csak egy izolált erkölcsi szférában nyilvánulhat. Az „új nemesség”, a minőség-gondolat utópiába lendül; a társadalmi mozgáster átalakításának igénye a reformgondolatba torkollik. Az életmű vezérszólamának mindvégig jellemző hangja: „gályapadból laboratórium.”

Zirkuli Péter

Új román „nouveau roman”

A regény alig egy fél esztendő alatt eljutott a nyomdából az országos elismerést fémjelző írószövet-ségi próza-díjig; közben neves hazai kritikusok dícsérő szavakkal ismertették különböző lapokban, egy fővárosi kerekasztal-megbeszélésen hízelgő jelzőkkel jellemezték tartalmi-szerkesztési erényeit, s a szerző interjúbán nyilatkozott legújabb művéről, hőseinek sorsáról és emberi távlatairól, saját irodalmi eszményképeiről... A szerző: a fiatal kolozsvári író, Augustin Buzura, a mű pedig Absenții (Kívülálló) című regénye*, amely a múlt év végén jelent meg Kolozsvárt.

* Augustin Buzura: Absenții. Editura Dacia. Cluj, 1970.

Buzura ezzel a harmadik regényével robbant be a román prózairók élvonalába. „Kívülálló“ főhőse, Mihai Bogdan kutatóorvos alakjában ízig-vérig modern, mai emberrel találkozunk, mégpedig az író szándéka szerint: végletes lelki alkatú típussal végletesen kiélezett helyzetben. Az emberi lét lehetőségeinek határára, a hamleti sorsdöntő kérdés borotvaélén táncoló Bogdan ön-lélekelemző elszigeteltségbe vonul vissza. A regény néhány órányi időtartama alatt végigtekint életén, számba veszi ennek alakulását meghatározóan befolyásoló kudarcait, a külvilág bomlasztóan katalizáló hatását összefüggésben vizsgálja saját akaratlanságával, tehetetlenségével, majd a remény halvány szikráját megőrizve végeredményben a kiúttalansággal való szembenézésre kényszerül. Ennyi a „cselekménytelen“ regény belső lelki cselekmény-szála, amelyet a hős környezetében levő tárgyak és emberek jelzésszerű bemutatása, néha szimbolikus erejű megelevenítése egészít ki.

„Rettenetesen nehéz, de azzal szórakozom, hogy győzni fogok“ — morfondírozik a regény vége felé az önámítás béklyójába nem kényszeríthető Bogdan. A győzelem sikerélménye nem adatott meg az ő számára. Kutatási eredményeit felettesei, a közöttük fennálló függőségi viszonyokat felhasználva, „kisajátítják“, a szeretett nő egy értelmetlen autókirándulás-son értelmetlen baleset áldozatává lesz, és egyetlen megbízható barátja és közeli munkatársa, Nicolae is mintha fokozatosan hátat fordítana neki, s a becsületes helytállás helyett inkább az erkölcsi megalkuvás útját választaná. A fiatal orvos oblomovi pózban ott hever hónapos szobája ágyán, közben kinn az utcán rendületlenül ömlik a regény hős hangulatát impresszionisztikusan aláfestő ólmos eső, a szomszéd-ban pedig az öreg részeges tanár ismét alkoholmá-moros szópárbajt vív kiábrándult feleségével, mint-egy jelezve zátonyra jutott életével, üres házépítési vágyálmaival, hogy hová juthat a két sorsot elvá-lasztó ajtó túlsó felén hallgatózó Bogdan is — né-hány évtized múltva.

Buzura az egyik interjú során többek között Camus-t és Rebreaunat említette írói eszményképei sorában. A *România literară* szerkesztőségében tartott kerekasztal-megbeszélés kritikus-résztevői a mai francia „új regény“ képviselőinek nevét emlegették. Bizonyos értelemben elismerhetjük e rokonítások jogosultságát, de hozzá kell tennünk, hogy az *Absențiu* szerzője nem elégszik meg a francia próza új hulláma problematikájának vagy formajegyeinek hazai talajba való átültetésével, ugyanis — saját bevallása szerint — „a vágyam az, hogy mindig szinkrónban legyek a tudományok vívmányaival, az időszerű poli-tikai eszmékkel, nem pedig a különböző irodalmi divatokkal“. Az író mélyen átérzi a leírt pszicho-fizikai helyzetet, átérez és együttérez, s ez a hoz-zzáállás, a szinkrón a társadalmi valóság és a regény valósága között jelenti azt a többletet, amivel Bu-zura, az említett példaképeken túllépve, a legközvet-lenebb mához szóló, izgalmasan újszerű művet al-kotott.

Mihai Bogdan — morbidnak, legalábbis további élete szempontjából meddőnek tűnő flagelláns lelki önvizsgálódása ellenére — „egészséges“ ember. Élete

vet olvasta, hogy „európai színvonal“, s hogy „bátor ma-gányból származik“. (Kriterion, 1971.)

Borghida István

Krizsán János

A nagybányai ún. második festőnemzedék egyik legjelleg-zetesebb képviselője volt Kriz-sán János, a század eleji nagy-bányai stílus kései híve. Élet-művének bemutatására a szerző még 1957-ben vállalkozott, a most piacra került kismonog-ráfia így tulajdonképpen egy rejtett második, javított ki-adás. Fogyatékosságaival és erényeivel együtt jól reprezen-tálja az 1957—1970 között be-következett művészetpolitikai szemléletváltást. A szöveg-javítások, kiegészítések — kü-lönösen a forrásértékű levél-dokumentáció beiktatása — a munka előnyére váltak, bár a fogalmazás töredezettsége, a többnyire hevenyészett mű-elemzések és adatbeli fogyat-ékok miatt maradó kép aligha alakulhat ki a Kriz-sán János életművét e könyv-ből megismerni próbáló olva-sóban. A jelek szerint Gazda József Gyárfás Jenője után a *Kriterion* művészettörténeti sorozatot indította. A törekvés föltétlenül tiszteletre méltó, de a téma, a földolgozandó ismeretanyag megköveteli a terje-delem növelését, emellett meg kellene javítani a reproduk-ciók, különösen a színes nyo-matok minőségét. (Kriterion, 1971.)

Koós Ferenc

Életem és emlékeim

Jeleseink emlékének feltá-masztása és korszerű értéke-lése során ideje volt a maros-vásárhelyi kollégiumból elin-dult, az 1848-as forradalomban Kossuth-huszárr, majd mint emigráns a bukaresti magyar-

téka

ság megszervezőjeként hírnevet szerzett Koós Ferenc 1890-es emlékiratát s eddig ismeretlen, a brassói református egyház irattárában megtalált naplóját bemutatni. Beke György bevezető tanulmánya régi ellentétekből, személyi viszálykodásokból bontja ki az Apáczai Csere nyomdokain járó pedagógus népszolgálatra törekvő, rokonszenves egyéniségét. Panteonunk a Bukarestből Brassóba telepedett népoktató, újságíró, dalgyűjtő minden felekezeti és nemzeti torsalkodáson felüllemelkedő alakjával, a román—magyar közeledést úttörően szolgáló s a székelység társadalmi viszonyait elemző szellemi harcosak, Vlahuță, Zamfirescu, Slavici, Ispirescu magyar fordítójával gazdagodik. (Kriterion, 1971.)

Ioniță Olteanu

Conducerea științifică a întreprinderii

A vállalat tudományos vezetése napjaink jelentős kérdése. Sok szakembert, kutatót foglalkoztat. A technikai haladás megköveteli az elavult vezetési módszerek átalakítását: az információs rendszer tökéletesítése, a kibernetika felhasználása hozzájárul a vezetés korszerűsítéséhez, a vállalatok ésszerűbb megszervezéséhez. A szerző A vállalat információs rendszere című fejezetben foglalkozik ezekkel a kérdésekkel, és kifejti gazdasági jelentőségüket. Az iparvállalatok megszervezése hosszú folyamat, dinamikus fejlődés jellemzi, amely állandóan egyensúlyban van a termelőerők fejlődésével. A könyv külön foglalkozik a hatáskörök elhatárolásával, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy ezek egy-egy egészet kell hogy alkossanak az akadálytalan termelés érdekében. (Editura politică, 1970.)

egy adott szakaszban holtpontra jut, nem lát kiutat ebből a sötét zsákutcából, de az író művészete éppen abban mutatkozik meg, hogy a regény szöveg-alatti jelzésekkel azt sugallja: ez a Bogdan körülményei folytán tehetetlen vergődésre kárhozott ember, de végső meghátrálásra, olcsó sikerekkel kecsegtető kompromisszumokra sohasem lesz kapható, még akkor sem, ha napjai ezután is hasonlóan telnének. Ez a bűvópatak-áramlású sejtetés szavak és félmondatok erejéig felfedezhető az egész regényben, s mintegy jelzi a távoli kiút lehetőségét a kiüttlanságban, a remény csíráját a rideg reménytelenségben.

Ezekkel az erényeivel válik Buzura regénye az elmúlt esztendő igazi irodalmi eseményévé, egy nagy tehetségű író sajátosan egyéni vallomássá koráról, embertársairól, az erkölcsi helytállás szükségességéről. Az Írószövetség díjkiosztó bizottsága valóban az 1970-es év egyik legjobb prózai alkotását méltatta kitüntetésre.

Ritoók János

Baász Imre: Közöny